

Bolgárságismeret friss szemmel

„A bolgárok rövid története a szó szoros értelmében hiánypótló mű” – írja Toso Doncsev a könyv előszavában, s állításával teljes mértékben egyetérthetünk. Konstantin Jirecek munkájának magyar fordítása óta (1889) nem jelent meg a bolgárok történetéről olyan alkotás, melyet polgári szemléletű történészek írtak volna. Hiányt pótol, hiszen a korábbi – szintén bolgár szerzők által jegyzett –, terjedelmesebb Bulgária története (D. Koszev, H. Hrisztov, D. Angelov) marxista szemléletű és szerkezetében is aránytalan volt. Ez az első könyv a bolgár nép történetéről, mely a rendszerváltás óta jelent meg hazánkban. Az elsőség kérdése pedig igen fontos, olyannyira, hogy megbocsáthatóvá teszi azokat a kisebb hibákat vagy hiányosságokat, melyek minden könyvben előfordulnak.

Bulgária történetét főleg bolgár szerzők tollából ismerhetjük: Magyarországon Niederhauser Emil írt könyvet az ország történetéről. Sokakban felmerülhet a kérdés, hogy melyik megközelítés a jobb: ha egy nép történetéről egy külföldi tollából jutunk ismeretekhez – s ezt hajlamosak vagyunk tárgyilagosabbnak tekinteni –, vagy, ha egy „közülük való” teszi ugyanezt. Mindegyik lehetővé teszi a sztereotípiák megjelenését, ezért egyiknek sincs kizárólagos létjogosultsága. Az egyik azonosulni kíván, a másik elvonatkoztatni, s ez az egyoldalúság veszélyét idézi fel. „Az emlékezés szükségképpen válogatás” – áll az előszóban. Mindkét nézőpontra szükség van tehát, s mivel e munka a jelenlegi bolgár álláspontot hűen tükrözi, nem lenne hiábavaló összevetése a magyar történészek álláspontjával.

Különösen azért üdvözlendő a bolgár szerzők kísérlete, mert hazánkban kevés munka fókuszál a Balkán-félsziget – vagy egy részének – történelmére. E könyv mindazok érdeklődésére számot tarthat, akikben a Balkán kultúrája vagy titokzatossága kíváncsiságot ébreszt; a mű a felsőoktatásban is használható. Ez a könyv nem csupán a bolgár államnak és elődeinek története – bár a politikatörténet dominál benne –, hanem kultúrtörténeti vonatkozásai miatt is több annál. A mű a bolgár történelmet bolgár szemszögből ábrázolja, úgy, ahogy a bolgárok az eseményeket megélték és értelmezik. Ha néha úgy érezzük, a szerzőpáros letért az objektivitás egyébként is keskeny ösvényéről, és másképp mutat be eseményeket, mint ahogy a magyar történészek azt tennék, vagy ahogy az olvasó eddigi ismeretei alapján várná, gondoljunk arra, hogy a magyar történelmet is másképp látja és értékeli egy magyar és egy angol vagy román történész.

Ez az első könyv Magyarországon a bolgárokról, mely nem kifejezetten államközpontú, hanem egy nemzet történetét – mely túlnyúlik az állam határain – törekszik bemutatni. Bulgáriában ez a tendencia már megszokott, jól lehet főleg a rendszerváltás korától van ez így: kitűnő példa erre a Georgiev, V., Trifonov, Sz. szerzőpáros összeállította szöveggyűjtemény (*Isztorija na Balgarite v dokumenti...*), melyben Macedónia és Thrákia bolgár lakosságáról is több mint száz oldal terjedelmű forrásgyűjtemény emlékezik meg.

A kötetet díszítő 12 színes tábla képei (mintegy 40) jó minőségűek; emellett további több mint 100 fekete-fehér kép teszi még látványosabbá és olvasmányosabbá a könyvet. Az illusztrációk sokoldalúságát mutatja, hogy a politikusok, nemzeti hősök és középületek mellett régészeti leletek és kultúrtörténeti szempontból jelentős építészeti, festészeti és szépirodalmi alkotások is szép számmal felbukkannak. A kiválasztott illusztrációk jól illeszkednek a szöveghez, és az alkalmazott nyomdatechnika is élvezhető minőségben tárja elénk a bolgár kultúrát.

Megemlítendő továbbá, hogy több mint egy tucat térkép is gazdagítja a kötet tartalmát: ez a tény, valamint illusztrációi egyedülállóvá teszik ezt a munkát az országtörténetek között is. A borító szintén figyelemfelkeltő, s a bolgár írásbeliség és irodalom régiségét hivatott szimbolizálni, a hátsó borító pedig a népi kultúra és hiedelmek világába enged betekintést, mintegy a „hivatalos” kultúra ellenpontozását adva.

A könyv melléklete tartalmazza a bolgár uralkodók, államfők és miniszterelnökök felsorolását, a pátriárkákat és a fontosabb szenteket. A függelékben a legújabb, szenzációs trák lelet bemutatására is sor kerül. Mindenképpen dicséretes, hogy a kötetben helyet kapott térképek átláthatóak, azonos léptékben készültek és így összehasonlíthatóak, korrekt helynévanyaggal, topográfiával rendelkeznek, s nyomtatásban is jó minőségűek: ez a Balkán-félsziget történetével foglalkozó műveknél még fontosabb, mint más esetekben. Ugyanakkor sajnos hibát is találni: a 21. és 65. oldalon lévő két térkép Bulgária területi kiterjedését 996-ban igen eltérően mutatja be. Az itteni ábrázolások alapján gyakorlatilag az egész Balkán bolgár fennhatóság alá tartozna: e térképeknek részben politikai és igénylegitimációs funkciójuk is van. Az ilyen térképek hátüütője, hogy a szomszédok részéről ellenpropagandához vezetnek.

A fordító jól oldotta meg feladatát: a Plamen Pavlov és Jordan Janev által írt részek között jelentős stiláris különbség nem figyelhető meg. Apróbb bizonytalanságok akadnak a régi személynevek leírását illetően (Valens – Valentus). Fontos felhívni az olvasó figyelmét arra, hogy a kötetben sok esetben – így a XIX. században, a XX. század első évtizedeivel bezárólag – a régi bolgár időszámítás szerint vannak feltüntetve a dátumok, ez esetben 13 napot hozzá kell adni a leírt időpontokhoz.

A kötet a *bolgár nép függetlenségi és egységtörekvéseit* állítja a középpontba. Ezért módszertanában is eltér más országtörténetektől. Egyes részek, így az elnyomatás, a török uralom évei – ebben a műben is – kevésbé hangsúlyosak. Az eseményeket helyesen ágyazták be a nemzetközi folyamatokba. Mivel alapvetően leíró jellegű, a könyv nem kérdésekre keres választ, hanem állításokat fogalmaz meg, így kissé egysíkú, s talán hiányérzetet kelt, hogy az állítások alátámasztása helyenként hiányos. A szerzők célja a jelenlegi bolgár történetírás állásfoglalásainak bemutatása volt. A nemzeti büszkeség, az öntudat, s az „egységben az erő” hangsúlyozása a mű minden sorát – miként a XIX–XX. század bolgár történelmét – áthatja. Ha a szerzők szándéka ezzel a bolgár nép iránti szimpátia felkeltése és a marxista dogmák egy részének elutasítása volt, akkor tökéletes munkát végeztek: a bolgárok kultúráteremtő szabadság- és igazságszerető népként jelennek meg, vagy elnyomottként. Amennyiben az objektivitás volt a szerzők a célja, akkor be kell vallani, hogy nem léptek túl a nemzeti jellegű történetírás keretein: ez azonban érthető, hiszen e munka nem a történészek

szűk szakmai közösségét, hanem a szélesebb, érdeklődő nagyközönséget célozta meg, s szándéka a bolgár nép és kultúra iránti figyelem felkeltése.

Ami a mű tartalmát illeti, örvendetes, hogy a hazánkban alig ismert trák kultúra – az egyetemi tankönyv is csak az odriszi trákokat és név szerint egyedül Kotys királyt említi – első részletesebb leírását adják a szerzők. A bolgár nép etnogenezisét eddig zömmel a szlávok és a bolgár-törökök összeolvadásából vezették le: a magyar olvasók számára mindenképpen érdekes lehet az az újabban a bolgár történészek között elterjedt nézet is, hogy nemcsak a romanizált trákok érték meg a bolgár állam kialakulását. Erre utal Pulpudeva-Plovdiv neve is, hiszen a jelenleg használatos forma inkább hasonlít a trák elnevezésre, mint a latin-görög Philippopoliszra.

A trák kultúra előtérbe kerülése részben magyarázható azzal a ténnyel, hogy a marxizmus idején a szláv elem hangsúlyozása túlzott mértéket öltött, s hogy a bolgár-török alkotóelem eredete – a Kovrat-történet hitelessége ellenére is – és a hunokkal, magyarokkal, onogurokkal, avarokkal, szarmatákkal-alánokkal való viszonya homályos. Az etnogenezist illetően a szerzők óvakodnak a bizonytalan feltételezésektől. Azt sem lehet tagadni, hogy a Balkán volt az európai kultúra bölcsője az ókorban. A másik indok ezért az lehet, hogy a trák kultúra egyre inkább elnyeri méltó helyét az európai kultúraalkotó népek között – legalábbis a szerzők ezt igyekeznek bizonyítani –, és a fejlett kultúrájú ősök meglétének igazolása egyfajta legitimációs bázist jelent.

Az azonban némileg meglepő, hogy a romanizált lakosság szerepe a bolgár állam létrejöttében mennyire nem hangsúlyos: tudomásom szerint az Aszenidák részben vlachok voltak. André DuNay felvetésére, hogy a román nép etnogenezise a nyelvi párhuzamok alapján Nyugat-Bulgáriában és Kelet-Macedóniában mehetett végbe, s nem Erdélyben, a szerzők nem reagálnak. Ez felvet egy másik értelmezési-metodikai problémát is: a szerzők a bolgár nép történetével foglalkoznak, melynek történetét viszont a középkorban a két bolgár állam történetével azonosítják, csakhogy ez így nem feltétlenül igaz. A középkori bolgár birodalom – birodalmi jellegéből és a nemzettudat akkori kiforratlanságából fakadóan – etnikailag nem kizárólag bolgár-szláv volt, hiszen a tatárok és a kunok is fontos szerepet játszottak benne, amint ezt a szerzők írják is. Ilyen megközelítésből a vlachok kihagyása némileg indokolatlan, bár eredetük „bizonytalansága” miatt érthető. Az államtestbe való tartozás kétségkívül egyfajta öntudatot adott a lakosságnak – ilyen volt Magyarországon a „Hungarus-tudat” –, amely azonban ettől még nem feltétlenül tekinthető etnikailag bolgárnak. A szerzők viszont helyesen mutatnak rá, hogy a fő törésvonal nem a szlávok és kunok, avagy a szerbek, vlachok és bolgárok között húzódott, hanem a görög és szláv államiság és birodalmi gondolat között.

A mű erénye, hogy a bolgár nép kultúráját bemutató részek jól kidolgozottak, beleértve mind a középkori vallási élet sokszínűségét és annak társadalmi gyökerét, mely egészen a bogumilizmus terjedéséig és nyugat-európai párhuzamáig követhető nyomon, mind a szépirodalmi tevékenységet illetően. Megismerkedhetünk a bolgárok arabok elleni harcaival – mely megmentette a „hálátlan” Bizáncot, s amely Európa szempontjából legalább olyan jelentőségű volt, mint Poitiers –, Cirill és Metód kultúrateremtő-egyházszervező tevékenységével. Az utóbbiak azzal, hogy a szláv ügy szolgálatába álltak, a szerzők sze-

rint bolgárnak is minősülnek, s így a Frank Birodalom és Bizánc mellett a harmadik, Európa történelmét formáló birodalom a Bolgár Cárság volt. Ez utóbbi állítást nyilván lehet vitatni, de ha a nemzeti öntudat és összetartás növelése fontos, akkor e kissé túlzónak ható kijelentésnek is van létjogosultsága.

Mindenképpen hangsúlyozandó és pozitív a szerzők azon törekvése, hogy szembeszálljanak a jugoszláv történetírás politikai jellegű dogmaival Macedóniát illetően (igaz, ebből következően minden Bizánccal kapcsolatba került szlávot hajlamosak bolgárnak tekinteni), valamint, hogy a magyar olvasóközönség számára a magyar–bolgár párhuzamokat kiemeljék. Nemcsak a török uralmat, illetve a nemzet etnogenezisét illetően húzható párhuzam a bolgár és a magyar állam között – írják a szerzők –, de a tartományurak hatalmát és szerepüket illetően is. Mivel a széttagoltság hamarabb jelentkezett, mint a török betörés, tehát nem annak következménye, Bulgária, ha megkésve is, de rálépett az európai feudalizmus fejlődési útjára, amit a török hódítás szakított félbe. Bulgária a török elleni küzdelem során úgy jelenik meg, mint egy állam, mely a Nyugat védelmében vívta önfeláldozó élethalálharcát, míg a szomszédok eközben hátba támadták. (A szemléletmód különbségére utal, hogy Magyarországon ugyanezt úgy értékelik, hogy a Magyar Királyság ütközőállamokat igyekezett létrehozni a Török Birodalom és Magyarország között.)

Az erények méltatása mellett egy hiányérzete akad az olvasónak: a politikátörténet olyannyira dominál, hogy a társadalomtörténet (a kultúrtörténetet leszámítva) szinte alig jelenik meg a műben. Nem kapunk pontos képet a társadalmi rétegződésről – ez az osztályharcos elméletektől való szabadulás miatt részben érthető is –, a demográfusról, a mindennapi életről, életmódról, a mezőgazdaságról, kereskedelemről, a vagyoni helyzetről. A török uralom első két évszázadát mindössze négy oldalon foglalja össze a mű, inkább a Balkán egészére jellemző általánosságokat, mint a bolgár területekre jellemző specifikus vonásokat bemutatva, pedig bolgárok akkor is léteztek, ha államiságuk nem is volt.

A bolgárok nemzeti ébredéséről, önfeláldozásáról, hősiességéről írott rész ismét magával ragadó, olvasmányos, lendületes. Egy hősi eposz elevenedik meg a lapokon. Kétségkívül példaértékű, hogy a tirnovói alkotmány kidolgozásában azon bolgárok is részt vettek, akik kívül rekedtek az államhatárokon (a marxista munkák viszont azt kritizálják, hogy a meghívottak száma felülmúlta a választottakét).

A bolgár parlamentarizmus leírásakor a szerzők szakítanak azzal a hagyományos és részben marxista felfogással, hogy a pártok elitpártok voltak, és a társadalmi konszenzus fontosságát hangsúlyozzák, ami a földművest és a minisztert egyaránt összekötötte a Nagy-Bulgáriáért való „szent harc” során, s ami csak 1918-ban szűnt meg létezni, amikor a katonák a kormányzat ellen fordították fegyvereiket. A szerzők szerint „a politikai formációk sokfélesége egy fejlett pluralisztikus társadalom kereteit vázolja fel, s a demokratikus elvek és a rend megszilárdulásának kifejezője Bulgáriában”. (112. o.) Ezt követően viszont a kormányzás instabilitását erősítő tényezőként említik a pártok sokféleségét. Arról a fenti idézetnek ellentmondó, demokratikus deficitről, hogy a hadsereg is átpolitizálódott, illetve, hogy külföldi és nem állami szervezetek (VMRO, Verhoven Komitet) is hatással bírtak a bolgár politika alakulására, továbbá, hogy a pártok elnevezése kiüresedett, és jobbára külpolitikai kapcsola-

taik és állásfoglalásuk alapján különböztették meg őket, s nem belpolitikai elképzeléseik és társadalmi bázisuk alapján, csak kevés szó esik. A szerzők szerint ennek oka az, hogy a bolgár nemzet célja ekkor nem a demokratikus közélet elérése, hanem a nemzet egyesítése volt, s minden ennek meg a politikai és anyagi támogatók keresésének rendelődött alá. Csak egy egységes Bulgária teljesítheti történelmi küldetését.

Az 1912–1918 közötti időszak – e küzdelem csúcspontja – továbbra is a bolgár történelem legérzékenyebb pontjai közé tartozik. Feltételezhető, hogy a nagy nemzeti traumaként megélt eseménysort máig nem sikerült megemléstenni és feldolgozni: az 1913-as, második Balkán-háború történéseinek bemutatása is azért lett kissé egyoldalú, ahol a bolgárok egyértelműen vétlen áldozatként tűnnek fel.

Bulgária a második világháború során más stratégiát választott, mint Magyarország, s tanulságos, hogy mégis ugyanaz a sors várt a két kisállamra, ami a beszűkülő mozgásteret és a kényszerpályát tárja elénk. A kommunista rezsimmel szemben az állásfoglalás tartózkodó, a szerző az érzelmi megnyilvánulásokat kerülni igyekszik, a rendszer pozitívumait és árnyoldalait egyformán kiemelve: ez a rész a leggazdagabb adatokban, és tárgyilagossága sem kérdőjelezhető meg.

Összefoglalva: a munka önmagában mindenképpen értékes, hiszen ez az első történelmi mű, mely a demokratikus Bulgáriából eljut a magyar olvasóhoz, de a szerzők, a korábbi dogmákkal szembefordulva, helyenként a „romantikus-nemzeti” történetírás csapdájába, s ezáltal túlzásokba esnek.

Plamen Pavlov–Jordan Janev: *A bolgárok rövid története*. Cédrus Alapítvány–Napkút Kiadó, Budapest, 2005.

Demeter Gábor

Hadak útján magyar földön

A bolgár származású, Magyarországon élő filológus és történész kettős vállalkozásra adta fejét. Egyfelől összefoglalja a bolgár 1. hadsereg magyarországi tevékenységét a háború utolsó fél esztendejében, másfelől összegyűjti a hazánk területén eltemetett bolgár katonák adatait. E kettősség azonban nem gyengéje, hanem egyenesen erőssége a munkának, hiszen majdnem egyedülálló, hogy egy kötetben a hadműveletek és harcok bemutatását a hősi halottak számbavétele követi. Hadsereg és ke-

gyelet. Ma már egyre inkább összetartozó fogalmak. A katonát, ahol érte a katonavég, megilleti a végtisztesség.

Úttörőnek nem igazán nevezhető Alexander Gjurov könyve, hiszen a közelmúltban kézbe vehetett már az olvasó hasonlóan a katonaelet minden területére, így a hősi sírok sorsára is kiterjedő összeállításokat. A teljesség igénye nélkül talán elegendő, ha dr. Szabó Péter, dr. Bús János vagy Puszkás Béla munkásságára gondolunk; vagy kézbe vesszük a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2004-ben

és 2005-ben megjelentetett két testvér-émlékkönyvét a XX. századi világháború két fegyveres szakaszáról, az 1914–1918 közötti Nagy Háborúról és az 1939–1945 közötti Totális Háborúról. Még címük is egymásba kapcsolódik: *Boldogtalan hadiidők...*, illetve *...És újfent hadiidők*.

A kötet historiográfiai áttekintéssel kezdődik. Igaz, ez a Magyarországon megjelent munkákra korlátozódik, ámbar az a szerző fogalmazásából kiderül, hogy ismeri a téma Bulgáriában kiadott szakirodalmát. A hazai összeállítás azonban a könyvekre korlátozódik. Ha a szerző átolvassa a magyar nyelvű tanulmányokat is, a bolgár 1. hadsereg hadműveleteit és harcait bemutató fejezet részletgazdagabbá sikeredhetett volna. Kérdés, hogy egyáltalán kitűzött-e maga elé ilyen célt. Meglehet, hogy nem, hiszen könyvének elsődleges célja – s az a fő részek közötti terjedelmi arányokban is megmutatkozik – a bolgár hősi halottak névjegyzékének és temetkezési helyének összeállítása volt.

Az első rész a bolgár hadsereg besorozásával indít a szovjet haderő kötelékébe. Ez igen dicséretes, miután a legtöbb – hazai – szakmunka bolgár csapatokra vonatkozó leírásai azok Magyarországra történő belépésével kezdődnek. Ám éppen emiatt szerencsés lett volna, ha a szerző rövid áttekintés ad a politikai döntéshozó folyamatokról is, hiszen Bulgária 1944. augusztus végéig még a német szövetségi rendszerhez tartozott.

A szovjet direktívák leírását a bolgár 1. hadsereg hadrendjének bemutatása követi, amely a gyalogságot illetően ezredsztintig „megy le”, a többi fegyvernem vonatkozásában zászlóalj-, századsztintig, megadva az egyes csapatok elhelyezkedését is az arcvonalban vagy a mögött. Félreértések-

re adhat azonban alapot, hogy a hadsereg „végső” struktúráját adja meg, s nem feltétlen követi a hadrendben időközben bekövetkezett változtatásokat. Ennek legkiugróbb példája, hogy a két hadtestparancsnokság felsorolásakor elfelejti megemlíteni: a bolgár 1. hadsereg Magyarország területére történt belépésekor kétlépcsős seregtestsztintú vezetési struktúrával bírt, a hadosztályok közvetlenül a hadsereg-parancsnokság alárendeltségébe tartoztak, az irányítási rendszer csak 1945. február 17-től vált háromlépcsőssé, amikor beépítettek két hadtestparancsnokságot. Márpedig a bolgár 1. hadsereg 1944. december 31. és 1945. január 18. között vette át a számára kijelölt arcvonalszakaszt hazánk területén. Igaz, a mellékletek között szereplő hadrendi táblázat a február 17-i állapotot rögzíti, ám az sem utal az eredendő kétlépcsős hierarchiára.

A hadműveletek és harcok leírását színesítik a visszaemlékezések. Ugyancsak értékes betéteket jelentenek a táblázatok, példának okáért az a kimutatás, amelyet a siklósi járás községeiben a harcok következtében elszenvedett anyagi károkról állított össze a járási főszolgabíró. Ezek beillesztése egyben annak is bizonyítéka, hogy a szerző kutatásai során nem ált meg a nagyvárosi levéltáraknál és könyvtáraknál, hanem végigjárta az egykori csatatereket, „feltúrta” a helytörténeti gyűjtemények anyagait, s megkereste és megszólaltatta az események szemtanúit. Mindez természetesen óriási erénye a munkának, ám generál egy – nem feltétlen kiküszöbölhető – problémát is. A történések leírása minduntalan megszakad, s az olvasó, aki egy adott eseményt szeretne végigkövetni, folyamatos olvasás helyett gyakori lapozgatásra kényszerül.

S ha már a hadműveletek és a harcok bemutatásánál tartunk, talán nem érdektelen hiányolnunk a fejezetből a bolgár csapatokkal szemben álló magyar és német seregtesteket, ha nem is részletes harctevékenységükben. Bizonyos történések megértése és helyesebb értékelése múlhat azon, hogy ki ki ellen milyen harci teljesítmény felmutatására képes, hiszen az egymásnak akaszködő felek erőviszonya, feltöltöttsége, ellátottsága vagy éppen harci morálja alapvető meghatározója a végkimenetelnek.

További erény, hogy a kötet foglalkozik a magyar–bolgár viszony kérdéskörével is, az „egyszerű ember” szintjén. Leírja, hogy a bolgár katonák nem tekintették ellenségnek a magyar bakákat és a lakosságot, s ez a hadifoglyokkal szemben tanúsított bánásmódban, valamint a bolgár katonai közigazgatási közegek és a magyar polgárok napi kapcsolatában egyértelműen kimutatható. Mindezt idézetekkel támasztja alá. Felületesen átolvasva a könyvet ez a cselekmény „mellékszálának” volna tekinthető, ám ha jobban belegondolunk, sokkal inkább az egyik legfontosabb tartalmi eleme a monográfia mondanivalójának. Bizonyítja ugyanis, hogy két sokat szenvedett nemzet fiai akkor is képesek voltak az emberi szóra, amikor körülöttük a háború tüzes forgószele süvített, emberek tudtak maradni az embertelenségben, s nem váltak egymás ellenségeivé.

Sőt, a végletekig és a „totális” jelzőig elmérgesedett utolsó háborús fél esztendőben a magyar lakosság olyasminek lehetett átélője, amire addig legfeljebb a magyar haderő által megszállt orosz és ukrán területeken adódott példa, ám a magyarországi hadszíntéren példa nélküli volt: a bolgár katonák a harcok szünetében, az arcvonal mögött fegyver helyett szer-

számot ragadtak, és segítettek az idényjellegű mezőgazdasági munkák elvégzésében. Ennek pedig nem csupán gesztusértéke volt – az is –, hiszen a legmunkaképesebb férfi lakosság katonai szolgálatát a frontokon töltve nem térhetett haza e munkálatok idejére, márpedig ha nincs vetés, aratás sem lesz.

Az első részben további járulékos elemeit ismerhetjük meg a hadműveleteknek és harcoknak. A szerző bemutatja azon körzetek aknamentesítését, amelyek a bolgár 1. hadsereg ún. hadműveleti területébe estek. Azt pedig tényszerűen tudjuk, hogy miután a hadakozás ott három hónapra az I. világháborúra oly jellemző állásharcokat idézte, a legtöbb aknát éppen a Dél-Dunántúlon rakták le a harcoló felek. Az olvasó megismerheti továbbá azt az időszakot is, ami a harci cselekmények befejeződése és a bolgár csapatok Magyarországról történt kivonása között telt el, amikor is a bolgár parancsnokságok segítettek például a polgári közigazgatás újjászervezésében, s – a hazánk területén megfordult idegen haderők közül egyedülálló módon – mindent megtettek, hogy még hazatérésük előtt szabadon bocsáthassák a magyar hadifoglyokat.

Az első fejezet bemutatásánál nem szabad elfeledkezni a munka egyik alapvető pozitívumáról: a kétnyelvűségről. Nem lett volna rossz, ha a második fő rész sem csak bolgár, hanem magyar nyelven is olvasható, ám egyfelől a személynevek felsorolása imígyen is követhető, másfelől az elsőnél sokkal terjedelmesebb második fejezet kétnyelvűsége erősen „megdobta” volna a könyv kiadásának költségeit. Ennélfogva ez nem ront a kötet elvitathatatlan értékein.

A második fő rész bemutatásánál a recenzor sokkal többet nem mondhat

el, mint dicsérő szavakat a szerző kiktartásáról, pontosságáról, rendszerezőképességéről, illetve elrebegeti imáját, hogy a hősi halált halt magyar katonákról is mihamarabb állna bár rendelkezésre hasonló veszteségi lajstrom. Persze azt is tudja, hogy a fennmaradt és rendelkezésre álló korabeli dokumentumok hiányossága miatt ma már sokkal inkább objektív oka van annak, hogy ilyen, a teljességre törekvő lista magyar vonatkozásban eleddig nem készülhetett. Marad a meglévő, erősen hiányos összeállítások folyamatos kiegészítése és pontosítása, amelynek során a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársai sok esetben egyetlen katona azonosításába is szinte már hihetetlen energiát fektetnek bele.

Vitathatatlan érdeme a munkának, hogy a szerző bemutatja a bolgár katonasírok és emlékhelyek életét azok létesítésétől napjainkig, ideértve egyes temetők összevonását vagy a siklósi, majd harkányi múzeum tündöklését és hányattatását. Kibontakoznak annak körvonalai is, hogy a mindenkori politikai kurzus miként befolyásolta azok sorsát – nem feltétlenül helyeselhetően, hiszen egyfelől a hősi halott egyszerű katonákon, akik személyükben nem tehetők felelőssé a háborúért, s nem tettek mást, mint szemtől szemben harcoltak, nem etikus „elverni a port” a felelős döntéshozók helyett, másfelől a kiállítóhelyek a múlt bemutatását szolgálják, s lehet és kell is azok objektivitására törekedni, ám a történelemben mesterséges fehér foltokat teremteni a társdalom eljövendő generációival szemben elkövetett vétek. Szokatlan dolog idézetet illeszteni egy recenzióba, ám a filozófus Geroge Santayana szavai ide kíváncokznak: „Aki nem tud emlékezni a múltra, arra van átkozva, hogy megismételje azt.”

A fentebbi hiányosságokon túlmenően megemlíthető még, hogy a hadműveleteket és a harcokat térkép és hadszíntérleírás nélkül legfeljebb azok képesek követni, akik maguk is részesei voltak azoknak, illetve akik az adott térségben laknak. A kötetben ilyen segédeszközöket azonban hiába keres az olvasó. A szerző kiválóan beszél és használja a magyar nyelvet, s könyvében – eléggé nem dicsérhetően – néha olyan irodalmi szófordulatokat alkalmaz, amelyek még született magyar szerzőktől is szokatlanok. Ezzel együtt sem lett volna felesleges a kéziratot egy magyar nyelvi lektorral átolvasatni; ami egyébként a legtöbb magyar író kéziratára is ráférne, így semmiképpen sem e kötet szerzőjének személyes bírálata. Ugyanez mondható el egy hadtörténész lektor „szolgálatának” igénybevételére is. Ez esetben elkerülhető lett volna, hogy példának okáért az „Első Bolgár Hadsereg” vagy a „31. Szilisztrai gyalogezred” melléknév gyanánt jelzője nagy kezdőbetűkkel, a „magyar II. hadsereg” arab helyett római hadrendi számmal íratassék, illetve hogy a hadosztály-tüzérezred „hadosztályi tüzérezred” formában szerepeljen.

A könyvismertetést író hadtörténész tudja, hogy „a tökéletes könyvet még nem találták fel”, így be is rekeszti kifogásainak sorát – többet amúgy sem nagyon találna Alexander Gjurov minden szempontból kiváló alkotásában, amelyet őszinte szívvel csak ajánlhat a szakemberek (kutatók, történészek, hadisírgondozók), a tanárok, a diákok, s nem utolsósorban az érdeklődő olvasók számára.

Alexander Gjurov: *Puskaporos távasz* (Balkani, Szófia, 2005)

Ravasz István

„Megélvén mindent mélyekig”

Tűnődés Utassy József bolgár műfordításairól

Utassy József költői karakterében a hűség olyan személyiségjegy, amely még tenyérynyi önéletrajzában is megmutatkozott, hiszen szinte minden egyes alkalomkor csak új könyvének bibliográfia adatát kellett hozzátoldania lírai tömörítvényéhez:

„A negyvenegyes tavasz harmadik napján születtem Ózdon. Alig kétéves koromban árvaságra juttattott a második világháború. Egerben érettségiztem 1959-ben, a Dobó István Gimnáziumban. Utána három év munka következett Pétervásáran: voltam OTP-tisztviselő, részes cséplőmunkás és művészeti előadó. Majd az ELTE Bölcsészettudományi Karának magyar–népművelés szakára kerültem. A diploma megszerzése után egy zuglói szakmunkásképző iskola diákokthonában nevelősködtem öt évig. Tagja voltam az *Elérhetetlen föld* című antológia szerzői gárdájának.

1972 augusztusában teljesen magamra maradtam tollammal. Azóta is vele, feleséggel és fiammal élek Budapesten.”

1984-ben állította össze *Judás idő* címmel első összegyűjtött verseskötetét. Ebben az esztendőben nemzedékétől egy olyan antológia jelent meg a Kozmosz Könyvek kiadásában, amely *Színkép* címmel Utassy József és kortársainak a műfordításait tartalmazta. A negyven és ötven év közötti fiatal gárda érdeklődésének, tájékozódásának, szellemi-lelki ragaszkodásának valóban színképelemzése, önátvilágítása volt ez a válogatás. Utassy József, Rózsa Endre, Kovács István, Kiss Bence számára a műfordítás már nem megélhetési robot volt, mint az ötvenes években Kálnokyéknak, Weöreséknak, hanem olyan kihívás, amellyel saját lírájukat is megizmosították, és belefeledkezve a mesterség adta lehetőségekbe, kultúránk jó hírét vihették baráti népekhez, s tölük magyarítva hozhattak minket, itthoniakat gazdagító szellemi ajándékokat. Tették ezt többen, a Kilencek tagjain kívül sokakat sorolhatnánk: Zirkuli Pétert, Kodolányi Gyulát, Baka Istvánt, Papp Árpádot. Kiss Ferenc így határozta meg a műfordítás szép hasznát: „A műfordítás akkor tölti be hivatását, ha részt vesz az adaptáló közösség szellemi arculatának alakításában, ha ember- és világlátás rejtett vagy hiányzó képességeit szabadítja fel bennünk.”

Utassy József e műfordítás-gyűjteményhez készített önéletrajzán a szerkesztői szempontok miatt lemond a költői megoldásokról, de mindarról, amit fontosnak tart „arasznyi múltjáról” (def. Buda Ferencről) – nem. Érdemes lenne egy középiskolai stílustankönyv szöveggyűjteményében a fiatalok figyelmébe ajánlani a fenti curriculum vitae-vel együtt ezt az alábbi is!

„1941. március 23-án születtem Ózdon. Korán, kétéves koromban árvaságra juttattott a második világháború. Elemi iskoláimat Bükkszenterzsébeten és Tarnaleleszen végeztem. Egerben érettségiztem 1959-ben, a Dobó István Gimnáziumban. Érettségi után a pétervásári járási OTP-hez kerültem adminisztrátornak. 1960 nyarán részes cséplőmunkás voltam, majd onnan a járási művelődési házhoz mentem művészeti előadónak. 1961-ben az ELTE magyar–népművelés szakára kerültem, ahol 1967-ben diplomát is szereztem. Az egyetemi évek után, 1972. augusztus 15-ig nevelőtanár voltam

Budapesten. Az *Elérhetetlen föld* című antológia után, 1969-ben jelent meg első verseskötetem.

1972. augusztus óta szellemi szabadfoglalkozású vagyok, irodalmi munkásságomból élek. A műfordításra Nagy László buzdítása, bátorítása ösztökélt. Eddig bolgárból és oroszról fordítottam.”

Nagy László ajánlására jelent meg az egyben Utassyék indulását is jelentő antológia. Az iszkázi mester amúgy is példakép volt a fiatal költő számára; Utassy Nagy Lászlóhoz írta *Csillagvirágváza* című versét. Az iszkázi szülőházban bolgár (rodopei) szobát is rendezett be az utókor, és Bulgáriában (Szmoljanban) 1981-ben nyílt Nagy László Múzeum. Verseit bolgár költők is olvasták. Nem tudom, Nagy László *Kiscsikó-síratója* nélkül megszületett volna-e Borisz Hrisztov *Lovacsám* című verse. Ismét Kiss Ferenc tanulmányát (*Nagy László és a bolgár folklór*) kell fellapoznom, hiszen abban találjuk az irodalomtörténész által fölfejtett okait annak, miért is fordult Nagy László a bolgár költészethez: „Nagy Lászlót először az ejtette meg, hogy volt idő és van történelmi emlékezet, amelyben eleink és egy másik nép legkedvesebb hősei jó ügyek védelmezőiként szerepelnek, a diszkriminációt még nem ismerő szövetkezés testvéri közegében. Aztán a munka során ebből a népköltészetből olyan emberi jogrend és olyan esztétikai képességek tárultak fel, melyeket a költő – Nagy László – a magáéval rokonnak érezhetett.” Nagy László bolgáruul is megtanult, 1949-ben Botev versei miatt ment bolgár földre, élt kint Bulgáriában, és már csupán műfordításaiért is joggal nézhetek föl rá az utána vagy egyenesen nyomába indulók, köztük Utassy József is. Műfordításai bolgárból is szépen, igazán az Utassy-versek hangján és rangján szólnak. Parus Parusevtől két költemény is szerepelt a *Színkép* oldalain. Az első egy őszi vers, ami télibe fordul, így kikerülhetetlenül a mulandóságról szól. Ismerős ez az elégikus motívum Utassy számára. Vasy Géza írta róla, hogy ő – Utassy – is, akár Baudelaire, egyetlen kötetet ír egész életében, de nem a romlás virágait írja, „mint inkább a virágok romlását énekli meg”. Amilyen vitalitással a tavaszi verseit, legalább olyan melankóliával alkotta az őszieket.

„Adjatok ennek az ősz fának nevet, / Ha kinek mersze van, keresztelje meg! / Nékem szavaktól üres odú a szám: / Ma kaptam tőle tízezer levelet...” (Utassy: *Ősz fa*)

Aki az előző sorokat költötte, annak testhez és lélekhez álló föladat volt a következő műfordítás elkészítése: „Túl az ablakon, a rekkenő délutánban / elfojtott hang a csend, / a jég alól pedig kristálypatakok / csilingelő hívását hallod szüntelen.” (Parusev: *Költészet*)

A magyar költészetben Buchenwald nevét Simon István verséből ismerte meg az olvasó, ha ugyan előtte már a történelem legszomorúbb oldalairól nem tűnt elébe a hátborzongató helységnév. Hiszen mindattól, ami ott történt, úgy hangzik, mint Dachau és Auschwitz. Parusevnek és Utassynak még úgy is elég terhes örökséget hagyott ez az idő, hogy eszmélkedésük nem a háborús évekre esett: „Még száz év múlva is tán / itt járkál közöttünk a rettenet árnyéka / és a folyosók hideg faláról / félelem árad... // Nem emlékezhetem / arra az időre, amikor még nem éltem.” (*Buchenwald*)

A bolgár pályatárs hat esztendővel fiatalabb Utassynál; mindketten bölcsész-hallgatók voltak. (Parusev Veliko Tirnovóban járt egyetemre; a műemlékekben

oly gazdag városka Szófia és Várna között fekszik.) A II. világháború Utassyt árvává, a szintén költőien érzékeny Parusevet pedig „csak” elgondolkodtatóvá tette. Ám Parusev is, aki két esztendővel a háború után látta meg Burgasz fölött a Napot, ugyanúgy éli meg a XX. század drámáját: írói és életpályája elején tisztázni kell viszonyát az embertelen közelmúlttal. A bolgár költő is visszaperli a hóhérok örülségétől az értelemhez, a józan észhez való jogot. Az életre keltett dal, a formába öntött élmény és gondolat pedig már egyenesen a jövő ígéretévé válik. Sajnos a diktatúrák miatt csak ígéret maradt a szebb jövő, erről tanúskodik az az alliteráció, amelyet nem csupán a műfordító, de a költő Utassy is kénytelen saját versében saját hazájának recski tájáról megpendíteni: „tekintetem pedig elméláz a madáron, / amely semmit sem ért, / csak dalol a drótkerítésen.” (Parusev)

„...szél fúj, sötétedik, és / a hófüggöny mögül már / dereng a drótkerítés.” (Utassy)

Vasy Géza, az irodalomtörténész úgy látta (és láttatta) tanulmányaiban Utassy Józsefet és nemzedékének tagjait, mint akiket a történelem mindenki másnál jobban érdekel. Hadd hivatkozzam közülük most csak a Bem Józsefről és a lengyel légiókról könyvet író Kovács Istvánra. Utassy József verseiben Dózsa Györgytől Zrínyi Miklóson és Petőfi Sándoron át Ady Endréig szintén politikusokkal és harcosokkal is találkozunk. S még természetlírájában is *dérzapolják* és *zúzvara-horthyk* jelennek meg...

Szijártó István 1998. március 15-én Szófiában idézte föl a legjellemzőbb eseményeket és közös vonásokat, melyek a két népet barátokká tették. A majdnem azonos történelmi helyzetekben szellemükben és példájukban rokon géniuszok léptek színre: nálunk Petőfi, a bolgároknál Botev, Magyarországon Kossuth, náluk pedig Vaszil Levszki. Hadd idézzek az ünnepi beszédből egy kis bekezdést: „Történelmünk egymásrataltságunk története is. 1737-ben a magyarországi Torontál megyében találtak otthont bolgár menekültek, 1849 őszén Sumenben a Kossuth-emigráció politikusai és honvédekjei.”

A bolgár és magyar nép legendás szabadságszeretetét – akár a branyiszkói havas hágót, akár a Sipka-szorost említi meg történelem – egész Európa megtanulta tisztelni a hős honvédek példája miatt. Az ötvenes évek diktatórikus szorításai nem tudtak annyit engedni (pedig jócskán engedtek), hogy Utassy József és bolgár nemzedéktársai számára ne lett volna még a táj is valamiféle börtön. Utassy József Alekszander Tomov nyomasztó, a szabadság légszomjával küszködő költő versét is lefordította, nem véletlenül: „(...) Ágakkal, miket az éj ringatott, / intenek a fák, suttognak fölöttem: / kopár minden körös-körül, csupasz, rút, / kapaszkodnod itt nincs mibe, merülsz. / Nézd: a horizont is lefele fordult, / s alámerülsz, alá, ha fölrepülsz.” (*Téli tájkép*)

A Bojtár Endre által tudatosított kelet-európai katasztrófizmus látomása jelenik meg az Utassy-fordította Ekaterina Tomova költeményében is: „Az éjszaka hosszán / ereszkedik a nap... / Mágikus tollai / a lépcső előtt folyóvá bűvölik / a krizantémokat. / Partjait nem látom, / de fehér madarainak ezüst sírásából / megérezem közelségüket. / A dombon fölfelé / anyám kaptat a hársfák krém-színű árnyain, / és kinyitja / a vaskaput.” (*Az éjszaka hosszán*)

Utassy József versében így véreznek el a napraforgók: „Hova hamvad a nyár, a hajdani forró? / Lefejezve ím, egy ezred napraforgó” (U. J.: *Hanyatlás*)

végi nyár). Mintha egy levert forradalom vagy fölszabadulásért küzdő harc utáni véres bosszú helyszínén lennénk. S a szabadság? Az emberiség abszolút nulla foka? Nagy László éppen bolgár barátainak hagyta meg végrendeletként és örökségül: „A költő elsősorban versben valósítja meg a szabadságot. Verseiből teremt maga köré erdőt. Ott védekezik és uralkodik. De berendezkedése nem éppen irigylésre méltó. Mert mohacsizma rajta és hangyatelep. És izzik a nyugtalanság mérgetől. És ítél a hűség tövisei között. És holtig a hűségtől nem menekül.” (Alexander Gjurrov idézi Nagy László szavait visszaemlékezésében.)

*

Utassy József önálló műfordításkötete *Vasárnapi földrengések* címmel már az új évezredben jelent meg, s öt bolgár költő verseit tartalmazza. Ünnepebe hasító balsejtelmet ígér a cím. Nem csoda: tektonikai és geopolitikai értelemben is katasztrofikus ez a térség. (Szilágyi Domokos és Hervay Gizella kislfia, Kobak bukaresti halála villan először eszembe. Vagy emlékezhetünk Mikes Kelemenre, akiben egy világ omlik össze a lisszaboni földrengés hallatán.)

Az öt ciklus bolgár szerzői a következők: Nino Nikolov, Ivan Canev, Marin Georgiev, Borisz Hrisztov, Ivan Boriszlavov. Íme Utassy József „aranycsapata”. Az első bolgár költő, akinek versét megpillantjuk: Nino Nikolov. Tulajdonképpen Utassy folytatta mindazt, amit Nagy László és Fodor András elkezdett. Viszonozta a magyar költészet nevében, hogy Nikolov lefordította József Attila és oly sok költőnk verseit bolgárra. Nikolov – itt szereplő legelső versében – kijelöli az ember helyét a világban: „Gyökérzet és fészek között születtem, / ezért számítok szárnyaimra én, / rádöbbszem már az első esetben, / milyen / végzetesen vonz / a föld.”

Aki felméri, hogy számára kezdet és vég: gyökér és fészek, az óhatatlanul eljut a földtől a csillagokig, mielőtt kimondaná *Az utolsó szót* (Ivan Boriszlavov ezen verse a könyv záródarabja). Utassy József saját költészetében is eljutott a „kié a naprendszer harmadik bolygója, ha nem az enyém!” hetykeségétől addig a fölismerésig és döbbenetig, hogy ő maga a „Csillagok árvája”. Ivan Boriszlavov versében (*Szaturnusz gyűrüje*) nemcsak az emberek csillagi árvák, de még az istenek is: „Miért rejtőztek a nemléte / az örökéletre ítelt / szép antik istenek?”

Tanulságos összevetni Utassy József hős-képét a lefordított versekével, hogy azok miképp értelmezik a hőroszságot. Utassy humanizmusa („NEM ISZUNK CSATÁKRA CSENDÜLŐ POHÁRBÓL!” U. J.: *Akár a szarvasok*) távol áll az eposzi eszményektől, a fegyveres harcosétól: „utáltad versét a vaksi vénnek: / undorított az udvari ének. / SZAPPHÓT szeretted a töredékest!” (U. J.: *Tank*). Utassy az édesapját nevezte „hősnek” („Anyámnak hősi halott a párja / méhe a szerelem hullaháza.” U. J.: *Kit koldus hazámnak hívok*), a sok ezer társával együtt biztos halálba küldött kismebert, az áldozatot, nem pedig Agamemnon, Priamoszt, Hektort, Páriszt, Patrokloszt, Akhilleuszt, Nesztort. Bolgár műfordításkötetében is hiába keresi az olvasó a vitéz Krali Markó nevét.

A nagy hősi eposzból csupán ennyi jutott a XX. század közepén született fiúknak és férjüket – Penelopéként – hazaváró anyáknak: megérkezett édesapjuk gyászhiře, megkapta édesanyjuk a gyászdobozt. A halott édesapák so-

hasem védhetik meg visszajöve Odüsszeuszként a családjukat. Utassy és bolgár kortársai majd mostohaapákat kapnak a háború után: „(...) Hazajön egyszer Papa és véged, / Mert Ő szereti a füstikéket. – // Röhög a mostoha.” (U. J.: *A sánta suszter*)

A költő szörnyetegnek érzi a sánta susztert, mostohaapját. Bár így lehet ezzel az anyját zsigerekből is féltő minden árva fiú. Feltehetően igen emberi és igazságszerető tulajdonságok rejtőzhettek benne, hiszen az iskolába induló mostohafiával így viccelődött: „Kötöm piros nyakkendőmet, / Éppen ünnepségre mennék, / Mikor rám förmed a suszter: // »Föl kéne rá akasztani! / Dísznak meg Rákosit melléd.«” (U. J.: *Idill, 1951*)

Új férj választása nélkül nem indulhat újra az élet, még egy otthont sem lehet rendben tartani az özvegyi erőfeszítésekből. A hűség azonban az étellel felér. Húszt évet vár (ameddig a hérosz Odüsszeusz útja is tart!) az egyszerű aszszony. Csak fia nagykorúságakor dobja el az özvegyi fátyolt. Szinte öregkorára, szinte csak az élet törvényeinek beteljesítésére az öregkor és a halál előtt. Ezt a mitikus és valóságos életpéldáról szóló verset fordítja magyarra Utassy, hiszen saját sorsával és költészetével is oszcillál: „Jött le a dombról és vitte az út, vitte – / eltüntették apám a varázsló füvek. / Húszt éve várom őt vissza, már húszt éve / int a menyegzőnek a mama is nemet.” (...) „De eljön egy napon a vőlegény hozzánk, / hárman üljük körül akkor a kis asztalt. / Csönd lesz, nagyon nagy csönd, és tűnődünk hosszan, / s szólnak, halkán szólnak a klarinétok majd. / Ő morzsákkal babrál, anyám meg csak nézi. / Végre szóba hozzák majd az egészet, / életre kel házunk, lesz ismét a régi. / Akkor én fölállok – és elhagyom őket. / A küszöbről anyám sírva néz utánam, / lassan ágyat bont és megsimítja mellét, / félve húzódik az idegen vállához, / s odasimul halott apám szíve mellé.” (Borisz Hrisztov: *A mama menyegzője*)

A költemény záró sorainak képével találkozunk Utassy saját versében is, amelyben édesanyja „...belereszket / majdnem elájul / ha suhanc szél / blúza alá nyúl”. A bolgár és magyar anyákról készült lírai felvételek olyan tisztán mutatják hőseiket, mint egy ókori görög dráma a morálhoz végsőig ragaszkodó, tragikus sorsú női szereplőket. A halott édesapák áldozati bárányok, akiket a II. világháború vágóhídjára tereltek, s a család nem temethette el az édesapát, ráadásul a politika még bűnösnek is nevezte az áldozatokat 1945 után. A minszki hadikórházba került sebesült idegen országban halt meg, s az árvájából lett költő emígy idézi felnőttkorában emlékét: „– HA TUDNÁM, / HOGY NEM JÖVÖK HAZA TÖBBÉ, / ITT, / A HÁZUNK SARKÁN / LÖVETNÉM FŐBE MAGAMAT A CSENDŐRÖKKEL, / legalább tudnátok akkor, / hol fekszem én, / Utassy Vadász József, / Isten és az Ózdi Vasgyár segédmunkása, / legalább kijárhatnátok a temetőbe, / síromra virágot és gyertyát lobbantani...” (U. J.: *Gyászdoboz*)

A halottaknak megadott végtisztesség, emlékük, szellemük őrzése több évezredes reflex bennünk, aminek elmaradása esetén kiköppen az idő az élők számára. Utassy József a bolgár költészetben is talál hasonló drámára. A városba költöző édesanya nem bírja ki, ha távol kell lennie a faluban nyugvó halott férjétől. Exhumáltatja s a városba viszi, mert halottja nélkül élete sincsen. A bolgár költő édesanyja így legalább majd akkor gyűjthet gyertyát a férje sírján, akkor imádkozhatik keresztjénél, amikor bensője követeli: „Nagymeszi falu – kicsike élet... / Egész nap róhatod sarát. / Kő kő mellett, sírkő sírkő mellett.

/ És a legvégén ott az apám... // Eljöttünk, hogy elvigyünk magunkkal – / A városban megöl a bánat..." (Borisz Hrisztov: *Apám sírjának áthelyezése*)

A túlélőként is élő (Illyéstől a definíció), a halottjáért is jótálló eleven, hús-vér mementóvá lett embereknek óhatatlanul gondolniuk kell önnön mulandóságukra. Utassy József nem esztétizálta át tulajdon halálának ábrázolását, s még a túlvilággal sem kecsegtet, olyannyira illúziótlan: „Fekszem vigyázban előtted: / Szervetlen anyag! / Trágyázni fogom a Földet. / Fölém fű fakad.” (U. J.: *Ama napon*)

Marin Georgiev *Ítélet* című verse a bolgár költeményeknek majd' a közepén foglal helyet. Ama napon az Utassynál öt esztendővel fiatalabb költő szerint sem lesz semmi különös, nem fog az ég megindulni, s még földrengéstől sem kell tartani: „Végül nincs ítélet... / Sem isten, sem ördög nem ítél / Fölötted, csak utad ér véget, / És nem létezel soha többé.”

Georgiev versének végére érve bizonyosak lehetünk abban, hogy a könyv legelső versében megjelenő gravitáció (a minden szellemit lehúzó erők együttese) legyőzhető, tán éppen a halálban: „Megélvén mindent mélyekig, / Pilládat zárod majd magadra, / S levegőt véve – az utolsót –, / Tisztán és könnyen törzs magasba.” (Marin Georgiev: *Pitypang*)

A krisztusi kort is túlélni volna szép, még akkor is, ha a Megváltót csúfoló sors elől nincs mód a költőnek kitérni: „Hosszú hajammal söpreti avar-forradalmam...” (U. J.) „– Szerénységem meg a loncsos, nyíratlan szolgál, aki / Fölsöpri a padlót a művészet diplomájában (Borisz Hrisztov: *Krisztusi kor*). Magyar költő, bolgár költő egyaránt mond nemet a pusztulásra: „Csak most meg nem halni, / Fiúk! / Jöjjenek / ama nyolcvanas évek, // sugalmazzák, / hogy nincs kiút: // túlélni, / túl mindent, / fiúk!” (U. J.: *Túlélni*) „Összes eddigi napomat teszem fel / egyetlen ítélet / ellenében: / »Túléltem!«”. (Ivan Boriszlavov: *Utolsó szó*)

Az élet diadalában van a szépség, a Dies irae-ben a rútság. Mintha hajdani bogumilok is emígy tűnődtek volna. Az egyik a fény, a másik a sötétség. A gabonaszem vagy dalával a tücsök parányiségükben is különbek és szentebbek a süvöltő golyóknál Ivan Canev *Tömegsír* című versében. Utassy József, aki fiatalon fizikai munkát végzett az aratók között, műfordítóként is ismeri és zengi ez e fajta életpártiság misztériumát: „Amikor elzendül kaszánkról / a nyár zaja, s lüktet a csend, / és az őrszemes hangyavárból / morzsa dereng; // amikor visszahull galambunk / a késtelen kezek közé, / s folyam zúg, amerre arattunk: / a búzaözöné...” (Ivan Canev: *Csend*)

A déli dallamvilágban a tücskök mitológiai lények is, múzsaiak, nem véletlenül kedves témái a görög és bolgár költőknek: „– Mit gyűjtögetsz, mit sze-degetsz itt, / holdkórosa zengő hegyeknek? / Ej, egy tücsök tört össze épp itt, / összegyűjtöm holnapra neketek.” (Ivan Canev: *Suttogva az éjszakában*)

Utassy számára is létvígasz a tücsökzene, hisz annak, aki nem ezt érzi, ezt írja: „Egy hosszú életem keresztül / Hallhatta a tücsökzenét, / Ám egyszer sem bukott ki a száján: // Uram, de gyönyörű, be szép!” (U. J.: *Prűűű prűűű*)

Bukolikus idill Észak-Magyarországtól Dél-Bulgáriáig mindenütt található. Elég hozzá egy klottgatás gyerekkor a patakparton legelésző állatokkal s azokra vigyázó lányokkal. A gyermekkor paradicsoma után Bacchus urunk oltárán áldozva próbálja a felnőtt visszaálmódni elveszített édenét. A bor mint felszabadító Liber atya, ha a szabadság teljességével már nem is, de múzsai állapottal

ajándékozhatja meg az embert. Magyarország és Bulgária egyaránt történelmi borvidékeket mondhat magáénak, s Bulgária e nemzeti kincsével nálunknál ügyesebben sáfárkodott, tanulhattunk volna, tanulhatnánk tőlük. Tanuljunk egymástól, ha már a szabadságról (s elérhetetlenségéről vagy elérhetőségének fájaldalmáról) nem tudunk újat mondani úgysem:

„Minden cseppeden / Nap ragyog és reszket / Vezesd a sorsot víz, fényes példa, te látnok! / Hisz porrá válva végképp megérezted / a szétesést, / a fájaldalmat / s a szabadságot.” (Ivan Canev: *Vízésés*)

„(Mert a szabadság / az emberiség fejlődésének / Abszolút Nulla Foka) // Szép Senki, / Te Idehazudott, / Ide, / Erre a Földre!” (U. J.: *Könyörtelen könyörgés*)

Utassy József a maga bordalaival megelőzte a bor menedzsereit. Írt borverset Magyarországon, írt Bulgáriában, s itthon sorra nyerte az országos bordalversenyeket: a pestit, a sopronit... „Ám addig én meg nem halok, / amíg ama rút pokolban / nem nyittat kocsmát az ördög. / Mert hol kocsmá van, ott bor van! // Bánom is én, hogy Lucifer / milyen ádáz bűnről szaval! / Fővel bukok a katlanba. / Lelkemig leiszom magam!” (U. J.: *Vedelem a Veltelínt*)

„Nagy várnai piros hold, / tengerhez hangulatlámpa, / bort ide, bort, piros bort, / lerészegedem máma, / nagy várnai piros hold, / tengerhez hangulatlámpa!” (U. J.: *Részeg dal*)

Utassy a kötetbe előbb Ivan Canev versét illeszti (a szőlők és borok atyjáról szólót), aki végül szárazföldet ér, de utána Borisz Hrisztov költeménye tetszik meg neki, amelyben újra nedűk borítják a glóbuszt, s egy világ-kocsmá látomása merül föl: „Falatozunk, iszunk és szemünk tévelyeg már / A hölgyek aranyozott kulcslyukai felé – / A mézbe fulladva, ama falánk legyek nem tudják, / Hogy nem fognak már fölrepülni többé. // A föld, mint úszó étterem tovaring, hosszan / A sötét, hideg, tébolyító térben. / És nincs megmentő part sehol a kozmoszban, / Ahol szakíthatnánk végre a részegséggel.” (Borisz Hrisztov: *Úszó étterem*)

Tüzem, lobogóm! – volt Utassy József első verseskönyvének a homlokára írva. Még három évtized sem múlt el, és a tűzhöz hasonlóan lobogó zászlót mint kváziszinonimát elhagyta. No, nem a hasonló és a hasonlított közötti egyenlőséggel maradt el a metaforából. Eszmeileg devalválódott számára a kép értéke. Így ír a *Földi szivárvány* című kötetében: „Ne hagyd magad ünnepelni, / a selymekből suhog a semmi, / szélfúttá rongy mind, tízezernyi / zászlónál sem tudsz melegedni!” Viszont Petőfi és Ady tüzeihez, a valami nagy-nagy tüzet rakni akaró József Attilához és ahhoz a Nagy Lászlóhoz, aki így kezd imába: „Tűz, te gyönyörű...” – egyre közelebb húzódik. Az ő tüzüket nem hagyja kialudni: *Tüzek tüze* lesz összegyűjtött verseinek a címe. Igen, éppolyan figura etimológiával jelzi hogy a legeslegszebb tűz az övé, mint ahogy a Bibliában a legszebb ének az *Énekek éneke*. A tűz közös ihlete azoknak, akik a lázat többre becsülik, mint azt a dermedtséget, ami az élet nélküli dolgok és jelenségek sajátja. Utassy József az első két kötet után a pokoljáró költők közé került, de nem hallgatott el. Életrajzát egy igen tragikus mondattal kellett kiegészítenie: meghalt húszéves korában a fia. Az apa jelenti a múltat, a gyermek a jövőt. Az idő kétfelől is présébe fogta a költőt. Mit kezdhet élete pillanataival? Nem keveset. Épülő életművével vigyáz a strázsán és a bolgár költészet őrtüzeire is rá-

irányítja – *Vasárnapi földrengések* című könyvének a végén – figyelmünket: „Vágytam a világot megérteni. / Mostantól ő értsen meg engem! // A szél száraz, őszi levelek füstjét tereli. // Az idő már szítja, hevíti tüzeimet. / Akkor mért mondjak hát nektek: ég veledet?” (Ivan Boriszlavov: *Őszi visszatérés*)

*

A nálunkénál fél évezreddel fiatalabb bolgár költészetet csak egy régi, 1945 előtti antológiából (Dimo A. Boikliev munkájából), majd Képes Géza Botev-könyvéből ismerhette meg az olvasó. Azóta történt már olyan is, hogy egy-egy remek bolgár költeményt több magyar műfordító is átültetett. Legutóbb Nagy Gáspár és Kiss Benedek Ivan Canev *Achillesét* szólaltatták meg külön-külön. Aki magyar költő – Németh László metaforájával szólva – a Keleti Golf-áram mellett melegedhet, az nem Babylon fekete vizeinél hallgat. Még akkor sem, ha szomorú. Bolgár tájakat, helyszíneket találunk Utassy József több versében. Szófiában hiányzó kedvese magáról a Vitosáról is eszébe jut. A bolgár hegy sziluettje egy hanyatt fekvő nőre emlékezteti: micsoda nő, micsoda akt! A tavasszal is havas, 2000 méter fölötti csúcsok pánerotikus dalocska soraiba kíváncsok: „Szófiában / már a tavasz / tombol, de az ő / melle havas, // ezer szikrától / parazsas.” (Szapphó és Anakreon verseiben találunk a két, ellentétes hőérzetre szerelemábrázoláskor.) A szerelmes üzenetével azonban szembejön, sajnos, egy gyászír. Kormos István-siratóját így szintén Szófiában kénytelen megírni. Nagyon szépen fájhatott neki ott, fájhatott, hiszen testvéri közegben dalolhatta ki magából a szomorúságot, még innen a sírason: „...csak nézek nagy, szárazkút szemmel. / Rám az ég tekintetteddel bámul, / s megszólít a hó, zarándok tenger, / Szófiában, kormosistvánul”.

Utassy József: *Vasárnapi földrengések*. Orpheusz, 2000

Németh István Péter

Köszöntjük a 65 éves Utassy Józsefet

A szövegben hinni kell!

A szöveg megváltó erejében hinni kell! A szöveg a megvilágosodáshoz vezet. A jelenség ott hever a földön, szétgurulva, az író pedig, aki hisz a szövegben, aki bízik a megváltásban, erre a szövegre fűzi fel a szétgurult (vagyis már öszszegyűjtött!) jelenségeket.

Sztocjsev Svetoszláv hisz a szövegben, hisz a megváltásban, leginkább azonban abban hisz, hogy érdemes öszszegyűjteni a szétgurult jelenségeket. Mert minden jelenség hordoz valamennyit az igazságból (az úgynevezett „teljes igazságból”), még ha csak töredéknyit is. Érdemes öszszegyűjteni és a szövegek füzérén együtt tartani ezeket az igazságokat, s az igazságmorzsák egymás fényében új színeket, új árnyalatokat kapnak. „Fogják” egymás adását, továbbítják egymás üzenetét – és ha az írónak (persze: az olvasónak!) szerencséje van, az igazságnak valami különös, villózó képét, kaleidoszkópszerű formázottságát adják.

Valójában arra ösztönöznek, keressük meg, találjuk meg minden kihulló morzsában a belerejtett igazság magvait, és gyűjtsük össze – a magunk örömére.

Credo – vagyis: hiszek benne –, mondja gyűjteménye címével, valójában morzsához hajló, igazságválogató tevékenységével Sztójcsev. Ha nem hinne benne, nem jött volna el bolgár hazájából Szegedre magyar és finn nyelvet tanulni. Ha nem hinne benne, nem telepedett volna le Békéscsabán magyar újságot szerkeszteni. Ha nem hinne benne, nem keresné két (vagy hány?) nyelv szavait segítségül híva azokat a morzsákat, azokat az igazságmagvakat.

Apró írások gyűjteménye a *Credo*, egy oldalt egy sem ér el közöttük, legtöbbje alig több fölvetett gondolatnál, megkezdett párbeszédnél. Azt a bizonyos igazságot néha a szövegbe rejti Sztójcsev, néha – tanulságként – a végére biggyeszi, néha meg ránk bízva, keressük meg magunk.

Nem rettenetes nagy igazságok ezek a Sztójcsev igazságai, talált gondolatmorzsái. Csak olyanok, amilyenek mindenkinek a lába elé gurulnak, akkorák, amekkorákat bárki fölemelhet magának. A környezet, a magunk külső és belső világa suttog belőlük vagy rejt el valamit, de csak, hogy utánaeredjünk az igazságkeresésnek. Szép és harmonikus világ ez, vonzó, örömmel megyünk a hívása után. Riasztó és töredezett világ ez, félve lépünk a cserepei közé, fájdalmas a dolgok töredezettsége, a megmaradásnál nagyobb a hiány érzete. És persze rájövünk: olyan világ az övé, mint a miénk, mert a világ kerek és egységes akkor is, ha alkalmanként, ha hétfő reggelente, ha novemberi esőben riasztónak és undorítónak látjuk. Kerek és egységes, de kerek és egységes a gránát is, amely a robbanás rémületét hordozza magában. Sztójcsev azért hiszi (*Credo!*), hogy megmenthető, összeszedhető és egésszé kerekíthető ez az ő világa (a mi világunk!), ezért vállalkozik törvények, szövegek gyűjtögetésére, ezért hív, hogy gyűjtsünk együtt világ-részeket, igazság-töredékeket.

Látszólag filozófiai talányok ólálkodnak körülöttünk: az idő, a közösség, a haza. Aztán kiderül, naponta küzdünk meg, barátkozunk meg mindannyian ezekkel a talányokkal. Az emberi eszmélés, a tudatos emberi tevékenység nem lehet meg anélkül, hogy időnként (pillanatonként) ne szembesüljön ezekkel a „talányokkal”, ne kényszerüljön válaszadásra velük szemben. Némelykor öröm a felismerés, némelykor kínzó a beismerés, némelykor hátborzongató a távoli jelenségek közel hajlása a gondolkodóhoz. Sztójcsev a fölfedező izgalmával gyűjtögeti, bontogatja talált morzsáit. „Belehall” távoli zengéseket a párbeszédembe, máskor mintha meséket formázna újjá, új tanulsággal. A jelképek, az emberlétnek ezek a nagy kísérei ott ólálkodnak a háttérben, egyszerre elrejtve és megmutatva magukat. És azért ne feledjük: Békéscsaba is, Bulgária is a térképnek „egyazon oldalán” található: Közép-Kelet-Európában. Sok itt a közös tapasztalat, az oldás és kötés közös módszertana. És közös a kilátás is innen kelet felé, nyugat felé. Sztójcsev nem feledkezik meg ezekről a távolságokról és közelségekről, de biztosabban áll a saját lábán, a saját (kettős) földjén, kerekébbé és érthetőbbé tenni elsősorban ezt a világot (a maga világát, a mi világunkat) akarja.

Sztójcsev Szvetoszláv: *Credo*. Cédrus Alapítvány–Napkút Kiadó, Budapest, 2005, 64 + 64 oldal (magyar és bolgár nyelven)

Lukáts János

Könyvleletek

A bolgár nagykövet és a kacsák

Mit tesz a kelet-európai átlagpolgár, ha kikerül egy nyugat-európai fővárosba? Irigykedve nézi az új, csodálatos világot, mely feltárul előtte, keresi a leértékelt ruhákat, az akciós vásárokat, s már a megérkezés első pillanatában sajnálkozik a visszautazás kellemetlen közelségén. S mit tesz a kelet-európai diplomata, akit hosszabb időre külföldre helyeznek? Igyekszik megvetni a lábát, helyezkedik, ismeretséget szerez, s persze mindenképpen kínosan ügyel a protokollra, nehogy az istenért – időnek előtte – visszahívják. **Alek Popov** *Londoni küldetés* című regénye a fent említett témát járja körül: történetünk főhőse, Varadin Dimitrov nem más, mint az újonnan kinevezett londoni bolgár nagykövet, aki igyekszik túlélni küldetését, megszelídíteni alkalmazottjait s természetesen jó pontokat szerezni hazája számára. Ez így első hallásra nem tűnik bonyolultnak, azonban ne hagyjunk figyelmen kívül egyetlen tényezőt sem: Dimitrov nagykövet alkalmazottjai szintén bolgárok, akik szintén túlélni szeretnék küldetésüket, mi több, a gyakran váltakozó nagyköveteket is. És természetesen található köztük karrierorientált diplomata, kettős életet élő takarítólánny, az alvilággal üzletelő szakács vagy akár visszarendelésének már tudatában lévő titkárnő. Vegyes társaság, s nem szabad elfelejtenünk, hogy mindannyian bolgárok, akik a Balkánról jöttek, kelet-európai mentalitással, ami meglehetősen különbözik az angolok mértéktartó és hűvös gondolkodásmódjától. Olyan könyvlelet ez, mely nemcsak

a bolgárokról, hanem egyúttal a kelet-európai mentalitásról közvetít ítéletet, hiszen történetünk főhősei lehetnének oroszok, ukránok, románok, horvátok, szerbek vagy akár magyarok is.

A regény helyszíne London, s ezen belül a bolgár nagykövetség épülete. A helyszín ritkán változik, néha áttevődik a cselekmény egy oroszok vezette kocsmába, a Borscs és Könnybe, melynek alagsorában egy bolgár csárda is üzemel, erről azonban a kevés, jól informált bolgár emigráns és néhány, az alvilághoz tartozó, fura figurán kívül csak kevesek tudnak. A fentebb említett helyszínek által határolt tér szűk s meglehetősen homogén, hiszen ezeken a tereken nincs mód a kelet- és nyugat-európai kultúrák és mentalitás találkozására. „Kultúrák” ennek ellenére találkoznak itt is: összefut az egykor színésznek készült bolgár bűnöző, Csavdar Tolomanov a nagykövetség szakácsával, Koszta Burekovval, hozzájuk csapódik az orosz Bratyec, s már körvonalazódik is a terv a Richmond Park kacsáinak elrablásáról. Nincs sokkal jobb helyzetben Dimitrov nagykövet sem: olyan rendezvényekre hívják meg, ahol javarészt csak kiszuperált arisztokraták és minden lében kánnál, korosodó hölgyek vannak jelen, akik diplomáciai szempontból teljesen használhatatlanok. Popov regényének helyszíne London, azonban az olvasó számára hamar kiderül, hogy a kelet-európaiak csak nehezen tudnak eljutni a felsőbb körökhöz, saját társaságukra vannak utalva, s így pont a küldetés lényege látszik elveszni.

A cselekmény – szemben a helyszínekkel – sokkal színesebb, és több szálon fut. Az egyes szálakat más-más szereplők irányítják, legalábbis eleinte úgy tűnik, hogy a cselekményeket a szereplők határozzák meg. Láthatjuk Dimitrov „küzdelmét”, amint azon fáradozik, hogy összehozzon egy félig hivatalos találkozót a legfelsőbb angol körökkel (azaz magával az Udvarral); emellett figyelhetjük Katja, a takarító lány kettős életét, majd karrierjét a hasonmáskereső cégnél, Burekov, a szakács kalandjait a mikrocsipesz élelmiszerszállítmánnyal, a Richmond Park felügyelőjének és a rendőrségnek a nyomozását a szőrén-szálán eltűnt kacsák után. Párhuzamosan futó történetek, melyek a személyek vagy éppen a helyszínek miatt valamiképp mindig összeérnek, s ezek az összeérések általában bonyodalmat okoznak. A nagykövet dolgozószobáját takarító Katja kapcsolatba kerül a hasonmásokat „forgalmazó” Famous Connections Kft.-vel, akik nagy szerepre szerződtek: egy időközben meghalt, viszont rendkívül híres hercegnőt kell időről időre eljátszania. Teljesen „véletlenül” Dimitrov szintén ezzel a céggel kerül kapcsolatba, mikor a legfelsőbb körökkel akar jó viszonyt kialakítani. A párhuzamos szálak kezdik lefedni egymást, s az olvasó számára lassan kezd kialakulni egy rejtélyes, titkokkal és átverésekkel teli rendszer, mely teljes mértékben behálózza London társasági köreit. Ahogy a fejezetek egymást váltogatják, s ahogyan ezzel együtt a különböző történetek is váltakoznak, olyan érzés keríti hatalmába az olvasót, mintha egy gyors snittekkel operáló filmet nézne. Nincs pihenő, nincs megállapodás, a szerző nem sokat tekintőriázik: egymást követik az események, és sodorják magukkal az

egyre tehetetlenebb szereplőket. Azokat a szereplőket, akik – miközben saját előmenetelük érdekében „dolgoznak” – csupán egy dologtól félnek: a Bulgáriába való visszatéréstől: „Honfitársai, akárcsak a kelet-európaiak túlnyomó többsége, hajlamosak voltak igazságot szolgáltatni a kivándorlóknak, de azoknak a visszatelepülőeknek, akik a posztkommunizmus romhalmazán tengődő nyomorultak utolsó mentsvárának, a Nyugatnak a mítoszát rombolták, azoknak soha.”

Miközben Alek Popov bravúros cselekményvezetéssel, változatos jellemekkel és minden szavában élő párbeszédekkel kápráztatja olvasóit, egyúttal igencsak ironikus, s folyamatosan kritikát gyakorol. S ahogyan a regény cselekménye többrétegű, úgy a mondatok mögé rejtett ironia és kritika is az. Popov kritikái nem egyoldalúak: nemcsak a nyugat-európaiakat hibáztatja, hogy nem képesek befogadni maguk közé a keletieket, hanem egyértelműen rámutat arra a kelet-európai vagy balkáni mentalitásra is, ami megakadályozza hősei érvényesülését. Egyszerre kritizálja a csatlakozni kívánó államok irányában szkeptikus Európai Uniót és az éppen oda igyekvő Bulgáriát (azaz Kelet-Európát). Az egész regényt belengi az egymást átverni akarás hangulata: hol az előkelő angolok, hol a furfangos bolgárok akarják kijátszani a másikat, s végeredményben mindenkinek sikerül a „hadművelet”. És a korona ezen a zűrzavaron nem más, mint a királynő látogatása a követségen; a királynőé, aki egyszerre tud Mozambikban és a bolgár követségen lenni.

Alek Popov: *Londoni küldetés*. Fordította Krasztev Péter. Kijárat Kiadó–József Attila Kör, Budapest, 2004

Vincze Ferenc